

ALOIS ANDRLE

SOCIÁLNĚ EKONOMICKÁ POVAHA VENKOVSKÝCH SÍDEL ČSSR

1. Funkce obcí a sídel. Struktura jejich ekonomiky. Sociálně ekonomický charakter obcí a sídel

Předválečná sídelní geografie se soustřeďovala převážně na studium morfologie obcí. Jen sporadicky věnovala pozornost ekonomickému a sociálně ekonomickému charakteru a funkci obcí, a to zejména pro nedostatek potřebných statistických informací. Předmětem pozornosti byla proto především velká města. Pro Československo lze uvést zejména klasickou práci Moschelesové (J. Moscheles 1932). Už v tomto období se tedy vyskytují sociologické studie, všímající si vzniku a historických typů měst, klasifikace a typologie měst, systémů sídel, jejich územního rozložení a sociální a ekonomické struktury; výběr nejdůležitějších z nich uvádí např. Musil (J. Musil 1967).

Po 2. světové válce se toto závažné tematické vakuum sídelní geografie počíná i u nás rychle vyplňovat. Velmi podrobnou bibliografii v tomto směru uvádějí např. Verešík a Láznička (J. Verešík 1966 a Z. Láznička 1974). Růst pozornosti věnované studiu měst a obcí souvisí zejména s celosvětovým vývojem tohoto bádání, s rozvojem informační základny (mezníkem je především sčítání 1961) a hlavně pak s tzv. společenskou objednávkou — zprvu s potřebami fundovanějšího územního plánování, od počátku 60. let s rostoucí pozorností, kterou věnovaly vláda, plánovací a jiné orgány plánovitému ovlivňování vývoje osídlení.

Vliv celospolečenských potřeb se nepochybně projevuje zejména v tom, že rozhodujícím směrem pozornosti se stává studium funkcí obcí, že se množí pokusy o funkční klasifikaci, resp. typologii obcí. Některé z těchto pokusů mají však diskutabilní povahu. Plyne to podle mého názoru zejména ze stále neuspokojivé zpracovanosti základních, výchozích pojmů.¹⁾

1) V této souvislosti považuji za účelné uvést, že pod pojmem *obec* se rozumí základní administrativně správní a územní jednotka s vlastním názvem. V obci působí místní (městský) národní výbor jako orgán státní správy a moci. V některých případech je pro několik obcí zřízen národní výbor ve smyslu § 9 zákona o národních výborech (úplné znění pro ČSR č. 28/1972 Sb., pro SSR č. 27/1972 Sb.). Přitom zůstávají tyto obce samostatnými územními jednotkami. V posledních dvaceti letech dochází k poměrně velkému administrativnímu slučování obcí, jak lze dokumentovat těmito údaji: k 1. 3. 1961 bylo v ČSSR celkem 11 963 obcí (z toho v ČSR 8 726), k 1. 12. 1970 už jen 10 602 (z toho v ČSR 7 511) a k 1. lednu 1977 klesl jejich počet na 8 880 (z toho v ČSR na 6 088).

Pojem *sídlo* se pro účely této stati ztotožňuje s pojmem základní sídelní jednotka (*lokalita*). Základní sídelní jednotky představují v současné statistické praxi i v oblasti

Obsahová analýza a zejména charakter používaných kritérií namnoze nasvědčují, že se přitom dostatečně nerozlišují pojmy funkce sídel, struktura ekonomiky sídel a sociálně ekonomická struktura obyvatelstva sídel.

Podle mého názoru funkcí sídel je třeba rozumět úlohu, roli, kterou mají jednotlivá sídla plnit v rámci komplexního systému osídlení jako jeho integrující části. Funkce sídel vyjadřují tedy vztahy mezi sídly. V podstatě takto, i když jen implicitně (bez výslovného vyjádření) koncipují funkci sídel administrativně plánovací dokumenty, týkající se plánovitého ovlivňování vývoje osídlení země.²⁾ Funkce sídel jako jednotlivých částí systému osídlení je bezprostředně spojena s celkem, s integrací do celku; mimo tuto integraci do systému nelze o funkci mluvit.

Plně vystižení role sídla je velmi obtížné. Celková role sídel je výsledkem vzájemných vztahů celé řady dílčích funkcí. Jednoznačně mnohofunkční sídla neexistují. Mluví-li se v odborné literatuře o monofunkčních městech či sídlech, lze to vykládat jen jako určitý technický termín s výrazně převládající určitou rolí. Sídla mají kromě své základní obecné role obytné — přesnějším výrazem by asi bylo „ubytovací“ — (tj. jako bydliště lidí) role výrobní, dopravní, obslužné, kulturní, správní a politické. Některé z těchto parciálních rolí plní převážně jen vůči svým obyvatelům, některé mimoto i navenek (v extrémních případech až s celostátní působností); zpravidla jsou dílčí funkce orientovány jak dovnitř, tak i navenek.

Ekonomika sídla je jen jednou z jeho charakteristik (i když charakteristikou nepochybně významnou). Ekonomika sídla je hmotným substrátem jedné z rolí, nevyjadřuje však ještě celistvost role sídla. Směšování ekonomiky a funkce sídla znamená určitou pars pro toto, brát část za celek.

Ekonomický potenciál sídla a jeho strukturu není možné souhrně a srozumitelně kvantifikovat výkony (produkci zboží a služeb) ani hodnotou základních fondů. Hlavním vhodným kvantifikačním kritériem jsou proto využité pracovní příležitosti. Zdůrazňují přitom přívlastek „využité“; je notoricky známé, že potenciální pracovní příležitosti nejsou fakticky zdaleka využívány. Využité pracovní příležitosti můžeme vyčíslit jakožto počet osob v sídle pracujících (zaměstnaných). Tento způsob má však některá metodická úskalí (předpokládá např. zjišťování podle místně odloučených provozoven, nepodchycuje tzv. neplánované složky atd.). Nejschůdnější a relativně nejúplnější je proto vyčíslení počtu ekonomicky aktivních osob, které v sídle trvale bydlí a současně i pracují (tzn. počet trvale bydlících ekonomicky aktivních osob minus vyjíždka do zaměstnání plus dojíždka do zaměstnání). Výhodou tohoto způsobu je, že umožňuje vazbu na množství dalších znaků, zjišťovaných při sčítání lidu, domů a bytů; nevýhodou je, že jej lze vztahovat jen k datu sčítání.

územního plánování základní prvky sídelní struktury vhodné ke zjišťování a vyhodnocování informací o obyvatelstvu a jeho životním prostředí, jakož i ke zjišťování různých ekonomických aktivit.

Základní sídelní jednotky byly vymezeny v reálně existujícím osídlení podle určitých hledisek. Způsob jejich vymezení popsal Andrlé [A. Andrlé 1977] ve Sborníku ČSSZ. Seznam všech základních sídelních jednotek vymezených na území ČSSR obsahuje „jednotný číselník obcí ČSSR“ vydaný Federálním statistickým úřadem v roce 1972.

²⁾ Jde především o tyto dokumenty:

Zásady k realizaci dlouhodobého vývoje osídlení v ČSR a v SSR (příloha k usnesení vlády ČSR č. 283/1971 a příloha k usnesení vlády SSR č. 1/1972).

Zásady urbanizace a dlouhodobého vývoje osídlení v ČSR (příloha k usnesení vlády ČSR č. 4/1976).

Od struktury využitých pracovních příležitostí sídel je nutné odlišovat sociálně ekonomickou strukturu jejich obyvatelstva. Charakteristikou sociálně ekonomické struktury obyvatelstva sídel je rozdělení veškerého trvale bydlícího obyvatelstva podle jeho příslušnosti k hospodářským odvětvím. Fakticky je ovšem toto třídění dosti nepřesné (příslušnost rodin se určuje jen podle jednoho člena; většina rodin je však sociálně ekonomicky heterogénní) a proto sociálně ekonomickou strukturu sídel přílehavěji vystihuje odvětvová příslušnost jen ekonomicky aktivních bydlících obyvatel. Sociálně ekonomický charakter sídel je mimoto samozřejmě ovlivněn i vyjíždkou do zaměstnání. Vliv tohoto faktoru se však stává z daného hlediska podstatný, hlavně tehdy, je-li mimo sídlo bydliště zaměstnána rozhodující část ekonomicky aktivních obyvatel.

2. Třídění venkovských sídel podle odvětvové příslušnosti ekonomicky aktivních obyvatel

Obecným dalším problémem dosavadních klasifikačních pokusů bylo, že předmětem zkoumání byly obce, nikoli sídla. Měl jsem již možnost upozornit v rámci Sborníku Čs. společnosti zeměpisné na tuto otázku i na to, že výsledky sčítání 1970 dovolují u nás poprvé souborně analyzovat i venkovská sídla (A. Andrlé 1977). V návaznosti na tuto stať bych chtěl poukázat i na pokus o třídění venkovských sídel v ČSSR podle některých charakteristik jejich sociálně ekonomické struktury podle stavu k 1. 12. 1970. Čerpám přitom z prakticky orientované studie (A. Andrlé 1976), což mimo jiné znamená, že třídění musí vycházet jen z už zpracovaných výstupních sestav z počítače. Z této skutečnosti vyplývá, že třídění je zjednodušené a jen rámcové. Přes tento orientační charakter má však třídění své opodstatnění: dává např. některé nové pohledy na sociálně ekonomickou povahu našich venkovských sídel, naznačuje určité metodické možnosti a tvoří prvý základ, z něhož by bylo možné dále vycházet při podrobnějším rozpracování. Dále je třeba poukázat, že poprvé se takto souborně pro celou ČSSR klasifikují sídla (ne tedy obce), že poprvé jsou zpracovány údaje z r. 1970 a že jde o důsledné třídění podle sociálně ekonomické povahy sídel (ne tedy podle struktury ekonomiky sídel ani podle jejich funkcí).

Při třídění sídel se pokládají

— za *sídla průmyslové povahy* (označení třídy symbolem P) sídla, v nichž se osoby činné v průmyslu podílejí na celkovém počtu trvale bydlících ekonomicky činných obyvatel 50 a více %;

— za *sídla zemědělské povahy* (označení Z) sídla, ve kterých činí podíl osob činných v zemědělství a lesnictví 50 a více %;

— za *sídla smíšené povahy s převahou osob ekonomicky činných v průmyslu* (označení SP) sídla, kde podíl osob ekonomicky činných v průmyslu činí 40,0—49,9 % a podíl osob ekonomicky činných v zemědělství a lesnictví méně než 40 procent;

— za *sídla smíšené povahy s převahou ekonomicky činných v zemědělství* (označení SZ) sídla, kde podíl osob ekonomicky činných v zemědělství a lesnictví činí 40,0—49,9 % a podíl ekonomicky činných v průmyslu činí méně než 40,0 %;

— za *sídla terciární povahy* (označení T) sídla, kde součet ekonomicky činných mimo průmysl, zemědělství a lesnictví činí více než 50 %;

— zbývající sídla se označují symbolem O (sídla lze říci výrazně, typicky hybridní povahy).

Toto třídění je jen rámcové a schematické, což vyplývá z možností, vytvořených výstupy z počítače; má z toho důvodu i některé nedostatky. Zejména jde o třídu O, konstruovanou fakticky jako residuum klasifikace (sídla nezařaditelná do žádné z předchozích tříd).

Sídla zemědělská (s nadpolovičním podílem ekonomicky aktivních osob činných v zemědělství a lesnictví) tvoří už jen menšinu venkovských sídel — v ČSR pouze 40,1 %, v SSR dokonce už jen 23,7 %. Rozdíl mezi ČSR a SSR je zčásti způsoben tím, že malá venkovská sídla (do 200 obyvatel) mají v ČSR větší relativní četnost (58,8 % všech sídel) než v SSR (39,2 %); z tab. 2 je zřejmé, že podíly sídel Z jsou pochopitelně největší v nejmenších sídlech a s růstem velikosti sídel prudce klesají. Z tab. 2 je však rovněž zřejmé, že tento vliv není rozhodující: i ve stejných velikostních skupinách (do 50 obyvatel, s 50—199 obyvateli) je podíl sídel třídy Z v ČSR větší nežli v SSR. Nadpoloviční většina sídel Z se vyskytuje jenom ve třídě venkovských sídel ČSR do 200 obyvatel. (Tab. 1, 2)

Tab. 1. Počet venkovských sídel 1970 podle sociálně ekonomické povahy a velikostních skupin venkovských sídel — absolutně

Sociálně ekonomická povaha venkovských sídel	Počet venkovských sídel podle velikostních skupin (podle počtu obyvatel 1970)					
	do 50	50—199	200—499	500—999	1 000 a více	Celkem
ČSSR						
P	393	920	769	568	591	3 241
Z	1 658	4 152	1 286	204	47	7 347
T	240	261	179	145	148	973
SP	192	782	827	549	380	2 730
SZ	204	1 074	965	312	108	2 663
O	228	925	1 177	812	501	3 643
Celkem	2 915	8 114	5 203	2 590	1 775	20 597
ČSR						
P	270	702	623	446	451	2 492
Z	1 436	3 596	937	64	6	6 039
T	109	116	80	50	37	392
SP	148	606	666	403	250	2 073
SZ	158	913	678	148	31	1 928
O	165	640	789	399	158	2 151
Celkem	2 286	6 573	3 773	1 510	933	15 075
SSR						
P	123	218	146	122	140	749
Z	222	556	349	140	41	1 308
T	131	145	99	95	111	581
SP	44	176	161	146	130	657
SZ	46	161	287	164	77	735
O	63	285	388	413	343	1 492
Celkem	629	1 541	1 430	1 080	842	5 522

Tab. 2. Počet venkovských sídel 1970 podle sociálně ekonomické povahy a velikostních skupin venkovských sídel — v procentech

Sociálně ekonomická povaha venkovských sídel	Počet venkovských sídel podle velikostních skupin (podle počtu obyvatel 1970) v %					Celkem
	do 50	50—199	200—499	500—599	1 000 a více	
ČSSR						
P	13,5	11,4	14,8	21,9	33,3	15,7
Z	56,9	51,2	24,7	7,9	2,7	35,7
T	8,2	3,2	3,4	5,6	8,3	4,7
SP	6,6	9,6	15,9	21,2	21,4	13,3
SZ	7,0	13,2	18,6	12,0	6,1	12,9
O	7,8	11,4	22,6	31,4	28,2	17,7
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ČSR						
P	11,8	10,7	16,5	29,6	48,4	16,5
Z	62,8	54,7	24,8	4,2	0,6	40,1
T	4,8	1,8	2,1	3,3	4,0	2,6
SP	6,5	9,2	17,7	26,7	26,8	13,7
SZ	6,9	13,9	18,0	9,8	3,3	12,8
O	7,2	9,7	20,9	26,4	16,9	14,3
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
SSR						
P	19,6	14,1	10,2	11,3	16,6	13,6
Z	35,3	36,1	24,4	13,0	4,9	23,7
T	20,8	9,4	6,9	8,8	13,2	10,5
SP	7,0	11,4	11,3	13,5	15,4	11,9
SZ	7,3	10,5	20,1	15,2	9,2	13,3
O	10,0	18,5	27,1	38,2	40,7	27,0
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

V roce 1970 bylo v ČSSR celkem 7 347 venkovských sídel Z (tj. 35,7 % všech sídel), z toho v ČSR 6 039 (40,1 %) a v SSR 1 308 (23,7 %). Z celkového počtu sídel třídy Z připadlo na sídla nejmenší a malá (do 200 obyvatel) v ČSSR 79 %, v ČSR 83,3 % a v SSR 59,5 %. Počet a podíl větších sídel třídy Z byly přesto stále významné. V ČSSR existovalo celkem 1 537 sídel třídy Z o velikosti 200 a více obyvatel (v tom dokonce 35 sídel mělo 1 000—1 999 obyvatel a 12 sídel 2 000 a více obyvatel), z toho v ČSR 1 007 sídel a v SSR 530 sídel.

Dosud významný počet a podíl nejmenších a malých sídel (do 200 obyvatel) tříd Z budou mít v budoucnu některé důležité důsledky. Jsou to sídla s nepříznivou věkovou strukturou bytového fondu a s vysokým zastoupením osob v poprodučním věku činných v zemědělství. Lze předpokládat, že tato sídla budou postupně odumírat a zmíněné osoby že přestanou pracovat. V souvislosti s tím bude nutná ve velkých venkovských sídlech, zejména střediskových, dosti rozsáhlá bytová výstavba a přesune se do nich pravděpodobně i určitý počet osob činných v zemědělství.

Průmyslová venkovská sídla P mají v ČSR o něco větší relativní četnost než v SSR. Většinu těchto průmyslových sídel tvoří sídla s 200 a více obyvateli.

zejména v ČSR. Existuje však i nezanedbatelný počet a významný podíl průmyslových venkovských sídel do 200 obyvatel — v ČSSR celkem 1 313 (tj. 40,5 % z celkového počtu venkovských průmyslových sídel, z toho v ČSR 972 (tj. 39,1 % všech sídel třídy P) a v SSR 341 (tj. 45,6 % sídel třídy P).

Podíl průmyslových sídel se v ČSR s růstem velikosti sídel snižuje; nejnižší je u sídel se 100—199 obyvateli (v SSR s 300—499 obyvateli). S dalším růstem velikosti venkovských sídel se podíl průmyslových sídel opět zvyšuje. Zvláště vysoký je u venkovských sídel se 2 tis. a více obyvateli. V SSR je podíl třídy P nejvyšší mezi sídly do 30 obyvatel a s růstem velikosti sídel se snižuje; stoupá opět až u velkých sídel. Ve třídě nejmenších a malých venkovských sídel je podíl průmyslových sídel větší v SSR; u středních, velkých a zvláště největších sídel je podíl průmyslových sídel naopak podstatně, několikanásobně vyšší v ČSR.

V sociálně ekonomické skladbě venkovských sídel vysoce převažují výrobní odvětví, zvláště v ČSR. Součet podílů venkovských sídel třídy P+Z+SP+SZ na celkovém počtu venkovských sídel činí v ČSSR 77,6 %, v ČSR 83,1 %, v SSR 62,5 %. Převaha výrobních odvětví v ekonomické aktivitě obyvatel je nejvyšší ve venkovských sídlech do 100 obyvatel, což souvisí hlavně s vysokým podílem zemědělství a nízkým podílem terciéru. S dalším růstem velikosti venkovských sídel se podíl výrobních odvětví snižuje; ke zvýšení dochází opět až u sídel se 2 tis. a více obyvateli (ve kterých výrazně stoupá — hlavně v ČSR — podíl průmyslu).

Charakteristickým rysem venkovských sídel ČSSR je dále vysoké relativní zastoupení sídel se smíšenou sociálně ekonomickou povahou, tzn. sídel, kde žádný ze tří základních sektorů nezahrnuje nadpoloviční většinu ekonomicky aktivních obyvatel; platí to zejména pro slovenská venkovská sídla.

Těchto venkovských sídel se smíšenou sociálně ekonomickou povahou (třídy SP+SZ+0) bylo v r. 1970 v ČSSR celkem 9 036 (tj. 43,9 % všech sídel), z toho v ČSR 6 152 (40,8 %) a v SSR 2 884 (52,2 %). Podíly venkovských sídel SP+SZ+0 s růstem velikosti sídel rostou; nejvyšší jsou u sídel s 400—499 obyvateli; s dalším růstem velikosti sídel se zmenšují.

V rámci kumulování třídy venkovských sídel se smíšenou sociálně ekonomickou povahou zasluhují zvláštní pozornost sídla třídy 0, tj. venkovská sídla výrazně hybridní povahy, u nichž podíly tří základních sektorů (primárního, sekundárního a terciárního) jsou zhruba vyvážené, bez výraznější převahy toho kterého sektoru v ekonomické aktivitě obyvatel. Jde o třídu, jejíž absolutní i poměrná četnost má důležitou váhu. Venkovských sídel třídy 0 jsme v ČSSR měli 3 643 (tj. 17,7 procent všech venkovských sídel, z toho v ČSR 2 151 (14,3 %) a v SSR 1 492 (tj. dokonce 27 %). V ČSR podíl těchto sídel třídy 0 byl zvláště výrazný ve velikostních skupinách se 200—999 obyvateli. V SSR má třída 0 nejvyšší frekvenci ze všech tříd; podíl sídel 0 se zvyšuje s růstem velikosti sídel a vrcholí ve velikostní skupině nad 1 tis. obyvatel (z celkového počtu slovenských venkovských sídel nad 1 tis. obyvatel na sídla třídy 0 připadá 40,7 %).

3. Třídění venkovských sídel podle základních typů sociálně ekonomické povahy s přihlédnutím k vyjíždce do zaměstnání

Jak už bylo výše uvedeno, sociálně ekonomický charakter sídel je do jisté míry ovlivněn vyjíždkou do zaměstnání mimo sídlo. Z hlediska sociálně ekonomické povahy sídel není ovšem přítom podstatná výše dojíždky, resp. salda dojíždky

a vyjíždky; tyto sociální skutečnosti jsou významné pro ekonomiku sídel a její strukturu, popř. jako charakteristiky vztahů mezi sídly.

Při zjednodušeném třídění lze pokládat za charakteristický práh hranici 50 % ekonomicky aktivních, z obce vyjíždějících obyvatel. Dále pak je třeba pro přehlednost agregovat třídy sídel, používané v předchozí části.

K přehledu a osvětlení některých vztahů mezi sociálně ekonomickými charakteristikami venkovských sídel a intenzitou vyjíždky do zaměstnání bylo proto provedeno vyřídění venkovských sídel podle těchto kritérií:

Venkovská sídla	Symbol	% osob činných v zemědělství a lesnictví	Venkovská sídla	Symbol	% bydlících ekonomicky aktivních obyvatel vyjíždějících do zaměstnání mimo obec bydlíště
nezemědělská	N	do 25,0	ubytovací a pracovištní	UP	do 50,0
nezemědělská smíšená	NS	25,0—49,9	převážně ubytovací	U	50,0—69,9
zemědělská	Z	50,0 a více	typu noclehárny	V	70,0 a více

Výsledky třídění jsou obsaženy v tab. 3 a 4.

Přehledně podle republik, možno říci v kostce, jsou shrnuty v tab. 5.

Tato tabulka ukazuje zejména výrazné rozdíly charakteru venkovských sídel mezi ČSR a SSR.

Tak např. v ČSR je oproti SSR podstatně vyšší podíl venkovských sídel třídy Z a podstatně nižší podíl sídel třídy N; je dále podstatně vyšší podíl sídel třídy UP a podstatně nižší podíl sídel třídy V.

Z hodnot relativních frekvencí jednotlivých podtříd lze vyvodit závěr, že v ČSSR existují tři nejtypičtější reprezentanti venkovských sídel:

- zemědělská sídla ubytovací a pracovištní (N — UP);
- nezemědělská smíšená sídla převážně ubytovací (NS — U);
- nezemědělská sídla typu noclehárny (N — V).

Úhrnný podíl těchto tří podtříd činí v průměru ČSSR 66,3 % (v ČSR 66,1 %, v SSR 66,8 %). Přitom však v ČSR oproti SSR existuje podstatně vyšší podíl podtřídy Z — UP a významně nižší podíly podtříd NS — U a N — V.

Venkovská sídla typu noclehárny (V) se vyskytují relativně častěji v SSR než v ČSR. Největší relativní četnost mají ve třídě nezemědělských sídel, podstatně menší mezi sídly nezemědělskými — smíšenými a jen sporadickou četností mezi sídly zemědělskými. (Tab. 6)

Venkovská sídla převážně ubytovací mají vysokou relativní četnost jen ve třídě sídel nezemědělských smíšených.

Sídla ubytovací a pracovištní (UP) tvoří rozhodující část ve třídě venkovských sídel zemědělských.

Tab. 3. Počet venkovských sídel 1970 podle zjednodušených sociálně ekonomických charakteristik venkovských sídel a podle podílu ekonomicky aktivních osob vyjíždějících do zaměstnání a velikostních skupin — absolutně

Zjednodušená sociálně ekonomická charakteristika venkovských sídel	Charakteristika venkovských sídel podle vyjížděky	Velikostní skupina venkovských sídel (podle počtu obyvatel 1970)					
		do 50	50—199	200—499	500—999	1 000 a více	Celkem
ČSSR							
N	UP	168	291	242	198	419	1 318
	U	105	286	265	254	312	1 222
	V	298	784	859	703	488	3 112
NS	UP	170	477	423	207	97	1 374
	U	309	1 552	1 658	823	337	4 679
	V	207	592	470	201	75	1 545
Z	UP	244	3 335	1 064	169	37	5 849
	U	305	694	214	33	10	1 256
	V	109	123	8	2	—	242
Celkem		2 915	8 114	5 203	2 590	1 775	20 597
ČSR							
N	UP	85	224	194	160	317	980
	U	60	195	218	209	211	893
	V	186	471	603	443	265	1 959
NS	UP	138	411	343	145	51	1 088
	U	231	1 251	1 180	403	80	3 145
	V	150	425	298	86	12	971
Z	UP	1 087	2 912	791	60	5	4 855
	U	257	591	140	4	1	993
	V	92	93	6	—	—	191
Celkem		2 286	6 573	3 773	1 510	933	15 075
SSR							
N	UP	83	67	48	38	102	338
	U	45	91	47	45	101	329
	P	112	293	256	260	232	1 153
NS	UP	32	66	80	62	46	286
	U	78	301	478	420	257	1 534
	P	57	167	172	115	63	574
Z	UP	157	423	273	109	32	994
	U	48	103	74	29	9	263
	R	17	30	2	2	—	51
Celkem		629	1 541	1 430	1 080	842	5 522

Tab. 4. Počet venkovských sídel 1970 podle zjednodušených sociálně ekonomických charakteristik venkovských sídel a podle podílu ekonomicky aktivních osob vyjždějících do zaměstnání a velikostních skupin — v procentech

Zjednodušená sociálně ekonomická charakteristika venkovských sídel	Charakteristika venkovských sídel podle vyjžděky	Velikostní skupina venkovských sídel (podle počtu obyvatel 1970)					
		do 50	50—199	200—499	500—599	1 000 a více	Celkem
ČSSR							
N	UP	5,8	3,6	4,7	7,6	23,6	6,4
	U	3,6	3,5	5,1	27,1	17,6	5,9
	V	10,2	9,4	16,5	9,8	27,5	15,1
NS	UP	5,8	5,9	8,1	8,0	5,5	6,7
	U	10,6	19,1	31,9	31,8	19,0	22,7
	V	7,1	7,3	9,0	7,8	4,2	7,5
Z	UP	42,7	41,1	20,4	6,5	2,1	28,4
	U	10,5	8,6	4,1	1,3	0,5	6,1
	V	3,7	1,5	0,2	0,1	—	1,2
Celkem		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ČSR							
N	UP	3,7	3,4	5,1	10,6	34,0	6,5
	U	2,6	3,0	5,8	13,8	22,6	5,9
	V	8,1	7,2	16,0	29,3	27,4	13,0
NS	UP	6,0	6,2	9,1	9,6	5,5	7,2
	U	10,1	19,0	31,3	26,7	8,6	20,9
	V	6,6	6,5	7,9	5,7	1,3	6,4
Z	UP	47,6	44,3	21,0	4,0	0,5	32,2
	U	11,3	9,0	3,7	0,3	0,1	6,6
	V	4,0	1,4	0,1	—	—	1,3
Celkem		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
SSR							
N	UP	13,2	4,4	3,4	3,5	12,1	6,1
	U	7,1	5,9	3,3	4,2	12,0	5,9
	V	17,8	19,0	17,9	24,1	27,5	20,9
NS	UP	5,1	4,3	5,6	5,7	5,5	5,2
	U	12,4	19,5	33,4	38,9	30,5	27,8
	V	9,1	10,8	12,0	10,6	7,5	10,4
Z	UP	25,0	27,5	19,1	10,1	3,8	18,0
	U	7,6	6,7	5,2	2,7	1,1	4,8
	V	2,7	1,9	0,1	0,2	—	0,9
Celkem		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tab. 5. Struktura venkovských sídel 1970 podle zjednodušených sociálně ekonomických charakteristik a podle podílu ekonomicky aktivních osob vyjíždějících do zaměstnání — v procentech

Sociálně ekonomická charakteristika venkovských sídel Charakteristika venkovských sídel podle vyjížděky	Počet venkovských sídel v %			
	N	NS	Z	celkem
ČSSR				
UP	6,4	6,7	28,4	41,5
U	5,9	22,7	6,1	34,7
V	15,1	7,5	1,2	23,8
Celkem	27,4	36,9	35,7	100,0
ČSR				
UP	6,5	7,2	32,2	45,9
U	5,9	20,9	6,6	33,4
V	13,0	6,4	1,3	20,7
Celkem	25,4	34,5	40,1	100,0
SSR				
UP	6,1	5,2	18,0	29,3
U	5,9	27,8	4,8	38,5
V	20,9	10,4	0,9	32,2
Celkem	32,9	43,4	23,7	100,0

Tab. 6. Struktura jednotlivých tříd venkovských sídel 1970 (podle zjednodušených sociálně ekonomických charakteristik) a podtříd (podle podílu ekonomicky aktivních osob vyjíždějících do zaměstnání) — v procentech

Počet venkovských sídel třídy — podtřídy	ČSSR	ČSR	SSR
N celkem	5 052	3 832	1 820
z toho v %: UP	23,3	25,6	18,6
U	21,6	23,3	18,1
V	55,1	51,1	63,3
NS celkem	7 598	5 204	2 394
z toho v %: UP	17,9	20,8	11,8
U	61,7	50,5	64,2
V	20,4	18,7	24,0
Z celkem	7 347	6 039	1 308
z toho v %: UP	79,6	80,4	76,0
U	17,1	16,4	20,1
V	3,3	3,2	3,9

V obecném povědomí zejména negeografické veřejnosti se dosud setrvačností udržuje určité ztotožňování venkovských sídel s pojmem sídel převážně až zcela zemědělských, jejichž obyvatelstvo pracuje v místě v zemědělské výrobě. Vývoj naší společnosti a zejména venkova v posledních třech deceniích tento stav už pronikavě změnil. Tab. 5 ukazuje, že tuto tradiční zemědělskou povahu si uchovalo v průměru ČSSR už jen 35,7 % venkovských sídel (v ČR 40,1 %, v SSR pouhých 23,7 %); v tom však „ryze zemědělskou povahu“ (sídel podtřídy Z—UP, tzn. venkovských sídel, ze kterých vyjíždí do zaměstnání méně než 1/2 ekonomicky aktivních obyvatel) mělo v ČSSR jen 28,4 % (v ČR 32,2 %, v SSR už jen 18,0 %).

Většina našich současných venkovských sídel jsou už sídla nezemědělská. V souvislosti s tím nabývá stále většího významu vyjízdka do zaměstnání jako faktor, který víceméně podstatně ovlivňuje sociálně ekonomický charakter většiny venkovských sídel, v SSR dokonce povahu rozhodně většiny těchto sídel: Na celkovém počtu venkovských sídel se podílejí sídla podtříd U+V v průměru ČSSR 58,5 % (v ČR 54,1 %, v SSR dokonce 70,7 %), v tom sídla typu noclehárny (V) v průměru ČSSR 23,8 % (v ČR 20,7 %, v SSR 32,2 %).

Vyjízdka do zaměstnání je velmi vysoká i v nejmenších venkovských sídlech. Více než 1/2 ekonomicky aktivních obyvatel vyjíždí do zaměstnání mimo obec bydliště v českých venkovských sídlech se 100—1999 obyvateli a ve všech slovenských sídlech kromě sídel do 30 obyvatel.

Její existence souvisí zejména s nesouladem mezi poměrně soustředěnými pracovními příležitostmi (zvláště nezemědělskými) a trvajícím rozptylem osídlení. Bezprostředním důsledkem vyjízdky je prolínání prvků městského způsobu života a mentality i do nejmenších vesnic.

Vyšší relativní nesoulad mezi bydlištěm a pracovištěm ve všech velikostních skupinách sídel v SSR oproti ČR souvisí s tím, že slovenský průmysl, který se rozvíjel po r. 1945 rychlým tempem, je modernější i koncentrovanější než český; bytová výstavba se však v SSR rozvíjela v 50. a v raných 60. letech do značné míry formou výstavby rodinných domků rozptýlené do venkovských sídel, zatímco v ČR výrazně v tomto období převládala výstavba bytových domů, která se soustřeďovala hlavně do měst.

4. K otázce dalšího prohlubování metod klasifikace venkovských sídel

Závěrem bych chtěl znovu zdůraznit, že použité metody klasifikace venkovských sídel jsou jen jednoduché a lze je pokládat jen za určitý prvý krok. Hlavní příčinou není nedostatek vstupních informací; nomenklatura ukazatelů venkovských sídel byla už ve výsledcích sčítání poměrně bohatá. Jde spíše o pracovní náročnost, kterou by vyvolával složitější přístup ke klasifikaci vzhledem k velké absolutní četnosti základního souboru venkovských sídel. Pokud jde o základní metodická východiska, domnívám se, že by bylo možné v podstatě vycházet z obdobných metod, jaké se používají při složitějších klasifikacích měst, samozřejmě s nutnými modifikacemi (danými zejména podmínkami ČSSR, velikostí venkovských sídel a počtem jednotek v jejich souboru). Mám na mysli zejména metody použité Moserem a Scottem (5) a popsané a použité vč. podrobné bibliografie Forstem (3). Modifikace a použití těchto složitějších matematických metod klasifikace pro venkovská sídla v ČSSR by však vyžadovaly delší přípravu a byly by dosti náročné pracovní i finančně. Se zřetelem k tomu bylo by zřejmě účelné podobně

a složitější klasifikace venkovských sídel připravovat už v zaměření na sčítání lidu, domů a bytů 1980, neboť i u sčítání 1980 budou výsledky zpracovány i za sídla v podstatě analogicky, jak tomu bylo u sčítání 1970.

Literatura

- ANDRLE A. a kol. (1976): Analýza a prognóza bytové situace v územích ČSSR. Terplan, Praha.
- ANDRLE A. (1977): Venkovská sídla v ČSSR. — Sborník ČSZ 82:299—312. Academia, Praha.
- FORST H. T. (1974): Zur Klassifizierung von Städten nach wirtschafts-und sozialistischen Strukturmerkmalen. Arbeiten zur angewandten Statistik — Heft 17. Physica Verlag, Würzburg. 147 str.
- LAŽNÍČKA Z. (1974): Funkční klasifikace obcí České socialistické republiky (Ekonomická struktura obcí ČSR podle pracovních příležitostí). 88 str., Rozpravy ČSAV. Academia, Praha.
- MOSER C. A., SCOTT W. (1961): British Towns: A Statistical Study of Their Social and Economic Differences. Centre for Urban Studies, Londýn.
- MOSCHELES J. (1932): Le caractère des villes tchécoslovaques. Statistický obzor 13:5—24. Státní statistický úřad, Praha.
- MUSIL J. (1967): Sociologie soudobého města. 320 str., Svoboda, Praha.
- VEREŠÍK J. (1966): Príspevok k funkcionálnej klasifikácii miest Slovenska r. 1961. — Geografický časopis SAV XVIII: 18—43. SAV, Bratislava.

Summary

SOCIO-ECONOMIC CHARACTER OF THE RURAL SETTLEMENTS IN CZECHOSLOVAKIA

As early as the 1950, an evergrowing attention has been paid to the studies on the character and on the function of Czechoslovakia's settlements. This attention has been influenced especially by the action-oriented needs of the regional physical planning (town and country planning) and by the efforts devoted to the remodelling of the pattern of settlements in recent time. As late as the early 1970, the research of the pattern of settlements had, however, to stem from data relating to administrative communities only because of the lack of information of the individual geographical settlements. In addition, most authors have as yet insufficiently distinguished the concepts of the function (role) of the structure of the economy and of the socio-economic character of the settlements. The Population and Housing Census 1970 created the first time the basic statistical pre-requisites necessary for a deeper evaluation of the character of the particular settlements.

This paper analyses in the first chapter the terms of the function, of the structure of the economy and of the socioeconomic character of the settlements.

The second chapter of the paper pays attention to the simplified classification of the rural settlements of Czechoslovakia with a special regard to the differences existing between the Czech and Slovak Socialist Republic. The problem of the rural settlements is very important; there are 20597 such minor settlements in Czechoslovakia. According to the proportions of the resident economically active inhabitants working in the industry and in the agriculture, the rural settlements are grouped into 6 groups (the settlements with an industrial character, with an agricultural character, with an industrially mixed character, with agriculturally mixed character, with a tertiary character and with a hybrid character). The settlements with an agricultural character form already only the minor part of the total number of the rural settlements (40,1 % in the Czech Republic; 23,7 % in the Slovak Republic). The proportion of the industrial settlements amounts to 16,5 % in the Cz. Rep. and to 13,6 % in the Slovak Rep. The bulk of the rest of rural settlements form the settlements with the mixed and hybrid characters.

The third chapter of the paper takes into account also the commuting to work. The rural settlements are cross-tabulated according to the proportion of the economically active population working in the agriculture and according to the share of the resident economically active inhabitants commuting to work out of the domicile.

The last chapter deals with proposals relating to the more refined methods of the classification of the rural settlements in connection with the preparation of the Census to be held in the year 1980.